

ԼԵՀԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐՈՒ ՑՈՒՑԱՀԱՆԴԵՍԸ

(Լվով, յունիս — սեպտեմբեր 1932)

Լվով, Լեհաստանի հարաւ — արեւելքի մեծագոյն քաղաքը, ԺԳ. դարէն ի վեր կեդրոնն էր հայ բաղձաթիւ գաղթականութեան մը եւ աթոռաւայրն անոր Արքեպիսկոպոսութեան: Լվովի պատմութիւնը այն ատենէն սկսեալ ընդ միշտ կապուած է Հայոց Լեհաստանի մէջ կատարած տնտեսական ու մշակութային դերին

հետ: Հոս՝ Լվովի մէջ, աղետահար Հայաստանէն պանդխտածները, մտացի, կորուլի եւ հարուստ, թէեւ իրենց լեզուով ու սեփական սահմանադրութեամբ լեհական միջավայրէն կը դպնայած, եւ սակայն Լեհաստանի թագաւորներէն առանձնաշնորհուած, բնիկ պուրժուազիին մէջ արեւելեան բաժին մը կը կազմէին եւ իրենց ձեռքն ունէին Լեհաստանի ամբողջ առեւտուրն Արեւելքի հետ: Իրենց պատմական դերը Լվով-

Պատկեր 1.—Լվովի ցուցահանդէս.—Ալապասս: Է տախտակ մը՝ ուխտախաչերով (ԺԳ.—ԺԵ.—դար)

վի՝ ինչպէս եւ Լեհաստանի ուրիշ շատ մը քաղաքներու եւ գիւղերու մէջ, բաւական հանրաճանօթ է շնորհիւ լեհ նշանաւոր պատմաբաններու ուսումնասիրութեան, բայց դեռ հեռու ենք Լեհաստանի Հայոց լիակատար ու քննական պատմութիւն մը գրել կարենալէ :

Անթիւ պատմական աղբիւրներ որ երբեմնի Հայոց կեանքին վրայ տեղեկութիւններ կը պարունակեն, մինչեւ ցարդ չօգտագործուած կը մնան : Մանաւանդ անոնց սովորոյթներն ու բարքերն են եւ անոնց մշակոյթը, որ կը սպասեն պատմական հետախուզութեանց : Այդ մշակոյթը հիմնովին հասկնալու եւ ճանչնալու

Արդէն խոյ ժԳ. դարուն, Լվովի մէջ կային երկու հայ եկեղեցիներ, Ս. Աննա եւ Ս. Յակոբ, որ ժԸ. դարուն վերջերը անհետացան, բայց կը մնայ համբաւաւոր մայր - եկեղեցին, որուն հիմնարկութիւնը կատարուած է Մեծն Քաղիմիր թագաւորին օրով (ժԳ. դար) : Հաւատակ յաջորդ դարերուն կատարուած մէկէ աւելի վերաշինութեանց, ան պահած իր հորիզոնական փլանին մէջ ինչպէս եւ իր պատերուն բարձրացման ու աշխատանքին մէջ՝ հայ ճարտարապետութեան վաւերական նկարագիրը : Որով եւ ան կը ներկայացնէ առաջնակարգ շահեկանութիւն մը, ոչ միայն Լեհաստանի այլ

WYSTAWA GERMJANSKA LWÓW 1932

FOT. HUBEROWIE

Պատկեր 2.- Լվովի հայ արուեստի ցուցանիսներին մէկ հատուածը. շուրջառներ

համար, պէտք է ուսումնասիրել ոչ միայն գրաւոր յիշատակարանները, այլ եւ ուրիշ յիշատակարաններ, անշարժ կամ շարժուն. սօսաջինները՝ եկեղեցական եւ աշխարհական ճարտարապետութեան յուշարձաններն են, վերջինները՝ արուեստի դորժերը, ղեղարուեստական ճարտարագործութեան արտադրութիւնները եւ ձեռագիրները ((պատկեր 1) :

ամբողջ եւրոպայի մէջ :

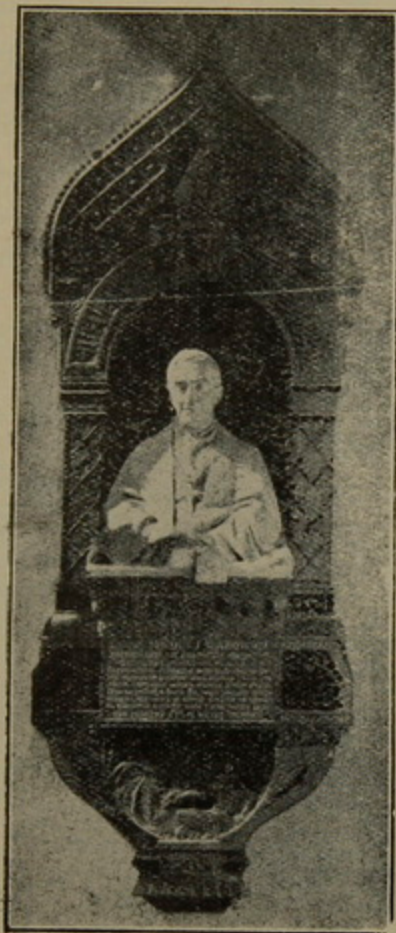
Հայ աշխարհական ճարտարապետութեան յիշատակարանները այսօր շատ հազուադիւր են : Անոնց հետքերը միայն կը գտնենք Լվովի քանի մը հին տուններու մէջ (օրինակի համար Լվով, Արմեանաքա փողոց, թիւ 16) : Դիտենք որ անցեալ դարերուն Լվովի բոլոր հայ տունները Մայր - եկեղեցիին շատ մօտիկ կը գտնու-

էին. անոնք հոն կը կազմէին հայկական թաղ մը, որուն յիշատակը մեզի պահուած է այսօրուան «Հայկական փողոց» (Արմենաքա) անունակոչութեան մէջ: Հոգ էր հռչակաւոր «Լժովի Արեւելքը», տենդոս շարժումով եւ տուտուրի աղմուկով միշտ լեցուն: Հոս կը գտնուէին ամենէն մեծ հայ աղնուականներուն ընտանեակները, մէկ կամ երկու յարկով տուններ՝ Լժովի յատուկ ճարտարապետական տիպով կառուցուած: Այդ տունները ճոխարար զարդարուած էին հայկական մօթիֆներով, որ էր ծածկէին անոնց ճակատը, դռներու եւ պատուհաններու շրջանակը, ձեղունները, եւն.:

Շնորհիւ իրենց առևտրական գիրքին զոր Լեհաստանի թագաւորները առանձնաշնորհաւորումներով կը նպաստաւորէին, Հայերը անսահման հարստութիւններ գիլեցին: Թանկագին կարասիներ, գորգեր, հիւսուածքներ, գահարեղէններ, դէնքեր, բարենպաստակ նուիրատուութիւններ ու հիմնարկութիւններ որ հայ հիւկաւացուցակներու, ամուսնութեան պայմանագիրներու, կտակներու մէջ յիշատակուած են, այդ մասին զաղափար մը կուտան մեզի: Այդ հարստութեան շնորհիւ, Լեհաստանի հայ եկեղեցիներու զանձարանները լեցուն էին անգին խորանի գոգնոցներով, հիւսուածքներով եւ ամէն տեսակ նուրբ յորինուածքներով: Արուստագիտական ճարտարագործութեան այդ արտադրութիւնները մեծ մասամբ Լեհաստանի հայ արհեստաւորներու ձեռքով շինուած էին: Այդ արհեստաւորները որ նշանաւոր էին իբր հիւսուածագործութեան, ասեղնագործութեան, կիտուածագործութեան, սակերչութեան մէջ վարպետներ, իրենց արտադրութիւններով Լեհաստանը ողողեցին: Բայց այդ զանձերէն հատակոտորներ միայն մնացած են: Հայ զերդաստաններու ելծտական սնանկացումը, որ յառջ եկաւ ԺԸ. դարուն Լեհաստանի քաղաքական ազէտներուն հետեւանքով, եւ անցեալի յիշատակարաններու նկատմամբ երկիւղած յարգանքի պակասը, պատճառ եղան

անոնց գրեթէ ամբողջական անհետացման: Անոնք, մանաւանդ հնազոյն դարերուն պատկանող եւ զուտ հայկական տիպ ունեցողները, այսօր չստ հազուադիւս են:

Քանի մը տասնեակ տարիներէ ի վեր, Լը-

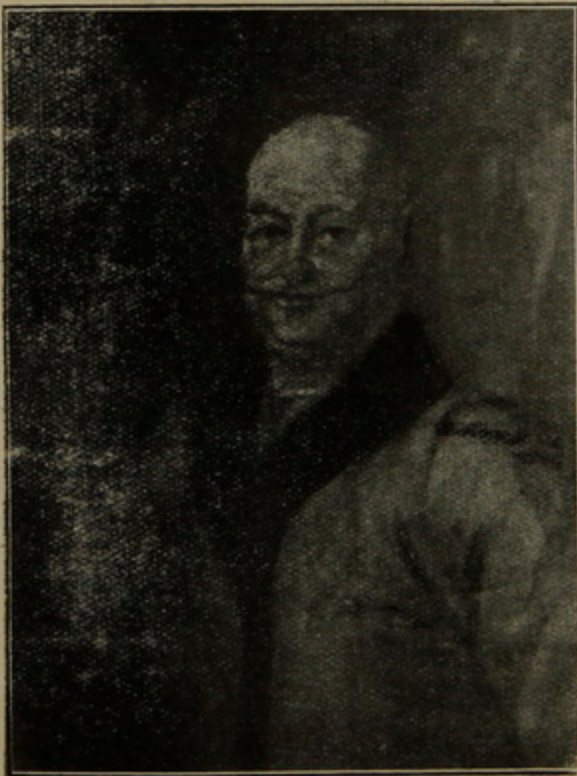

Պատկը 3.- Արքեպիսկ. Իսաաք Իսախովիչ. Բանդակեալ կենդանագիր 1905ին յօրինուած

վովի մէջ զաղափարն ունէին Լեհաստանի Հայոց անցեալին վերաբերեալ յիշատակարանները հաւաքելու, ցուցահանդէս մը կազմելու եւ հայկական թանգարան մը հիմնելու համար: Լեհ թանգարանարաններու ընդհանուր ժողովները, որ 1927ին Վարշաւա եւ 1930ին Թարնով զբաւարուեցան, պաշտօնական յայտարարու-

թեամբ մը վճռեցին այդ զազաւարն իրազոր-
ծել: Ու վերջապէս, «Լժովի Անցեալին Բարե-
կամներուն Ընկերութեան» նախաձեռնութեան
շնորհիւ եւ «Լժովի Արքեպիսկոպոսական թե-
մի Հայոց Ընկերութեան» աջակցութեամբ,
յաջողեցան հասնիլ այդ նպատակին:

1931 զեկտեմբեր 21ին, յիշեալ երկու Ըն-
կերութիւնները, աշխատակցութեան հրաւիրե-
լէ յետոյ ամենէն մեծարժէք զիտունները
(պատմաբաններ եւ երաժշտագէտներ), Լե-
հաստանի հայկական յիշատակարաններու ցու-
ցահանդէսի Քոմիթէին կազմեցին, Պ. Ժան Ան-
թոնիէվիչն սենեակով իրր նախագահ, եւ կա-
նոնիկոս արքայ Տիոնիդ Քայէթանովիչը իրր
զեր - նախագահ: Իրր հովանաւորող ցուցո-
հանդէսին, հրաւիրեցին Լժովի Հայ Արքեպիս-
կոպոսը՝ Գեր. Ժօղէֆ Թէոտորովիչ եւ Պ. Վա-
լերիէն Քէչչուշովիչը: Գործադիր Մարմնոյն
անդամներն եղան Պ. Ալեքսանդր Զօլովսքի,

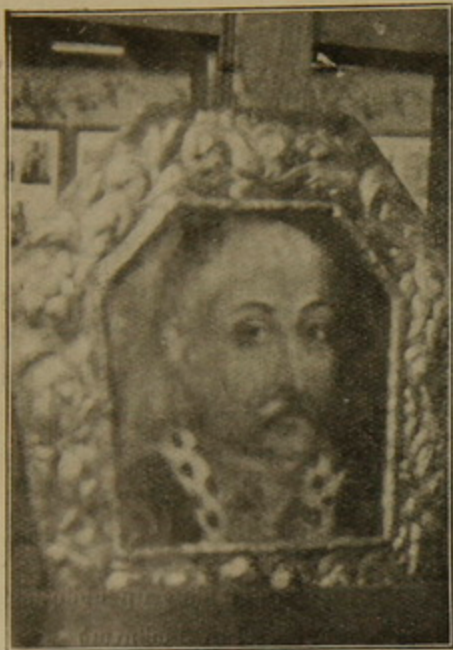

Պատկեր 4.- Քրիսթօֆ Աւետիք Պերմաքովիչի
զինդանագիրը

Պատկեր 5.- Լեհահայ տիկնոջ մը կենդանագի-
րը՝ դազադէ մը հանուած

նախագահ, տիկին Հարեմէշովա, քարաուղաւ,
Պ. Արքայ Ալաճեան, Պ. Պատեքի, Պ. Արքայ
Կալրոնսքի, Պ. Կամպարովիչ, Պ. Արքայ Իսա-
քովիչ, Տիկին Պրոնիսլաւա Վուլչիք - Քէօփ-
րիւլեան, Պ. Քոթուլա, Պ. Քչըշթովիչ, Պ.
Մանիքովսքի եւ Պ. Մանքիցքի: Գործադիր Մար-
մինը խկոյն գործի սկսաւ եւ շատ մը զօւա-
րութեանց յաղթելէ յետոյ, հասաւ այն աղ-
րիւններուն որ ցարդ անմատչելի մնացած էին,
ձեռք ձգեց այն յիշատակարանները որոնցմով
լեցուց ցուցահանդէսը: Նախ, Մայր - Եկեղեց-
ւոյն դանձարանն է որ փոխ տուաւ իր անհուն
հարստութիւնները ու մասնաւորապէս 1198
թուականին գրուած հռչակաւոր Աւետարանը,
շատ մը յիշատակարաններ զրկուեցան Սթա-
նիսլավովի հայկական եկեղեցիէն, մնացեալը
հայթայթուեցաւ Լժովի քաղաքապետարանի
զիւանատունէն, Պալորովսքի եւ Օսսովինսքի
մատենադարաններէն, Լժովի Համալսարանի
մատենադարանէն, Լժով քաղաքի պատմական
Մուսէոնէն, Ժան Գ. Սոպրեսքի Ազգային Մու-
սէոնէն, Պուրաւ Օթէլսովիչ Կալրիէն, ին-
պէս եւ մէկէ աւելի Գիւանատուններէ եւ անձ-
նաւորութիւններէ, Լժովի Քաղաքապետու-

Պատկեր 6. — Լեհահայ անճնաւորութեան մէկ
կենդանագիրը՝ դազադէ մը հանուած

Թեան կողմէ դրամական նպաստ մը այդ ծրագրին գործադրութիւնը դիւրացուց Քոմիտէին, եւ 1932 յունիս 19ին տեղի ունեցաւ հանդիսաւոր բացումը «Լեհաստանի հայկական յիշատակարաններու Ցուցահանդէս»ին:

Լեհաստանի Հայոց անցեալին յիշատակարանները համախմբելու այս առաջին փորձը յաւակնութիւնը շունչը լիակատար ըլլալու: Ան կ'ընդգրկէր երկու տեսակ յիշատակարաններ, անոնք որ Հայաստանէն եւ ընդհանրապէս Արեւելքէն Լեհաստան բերուած էին, եւ անոնք որ Հայերը Լեհաստանի մէջ արտադրած էին եւ որոնք արդէն ցոյց կուտային Հայ տարբերունքներու եւ Արեւմտեւորքիներու հետ միացումը: այս վերջինները շատ որոշ կերպով ցոյց կուտան Հայ մշակոյթի բնաշրջութեան ընթացքը լեհ մշակոյթի ազդեցութեան տակ: Ցուցահանդէսը որ «Լիւովի Թեմի Հայոց Ընկերութեան» սրահներուն մէջ կազմակերպուած էր, հինգ բաժիններէ կը կազմուէր. Ա. Եկեղեցական յիշատակարաններ. Բ. Կրօնական նկար-

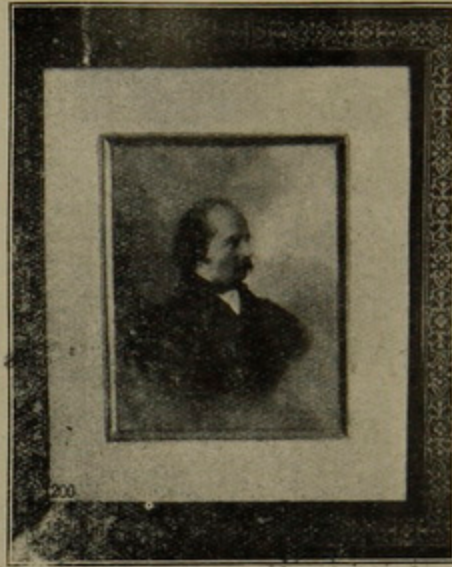
Պատկեր 7. — Մարի Ներսէսովիչ արքայաօր
կենդանագիրը

ներ եւ պատմական կենդանագիրներ. Գ. Նկարազարդ ձեռագիրներ եւ վաւերաթուղթեր. Դ. Հայերը լեհ գրականութեան եւ երաժշտութեան մէջ: Ե. Ուրուագիծներ, գծադրութիւններ, լուսանկարներ, յատակադիւններ, ևւն:

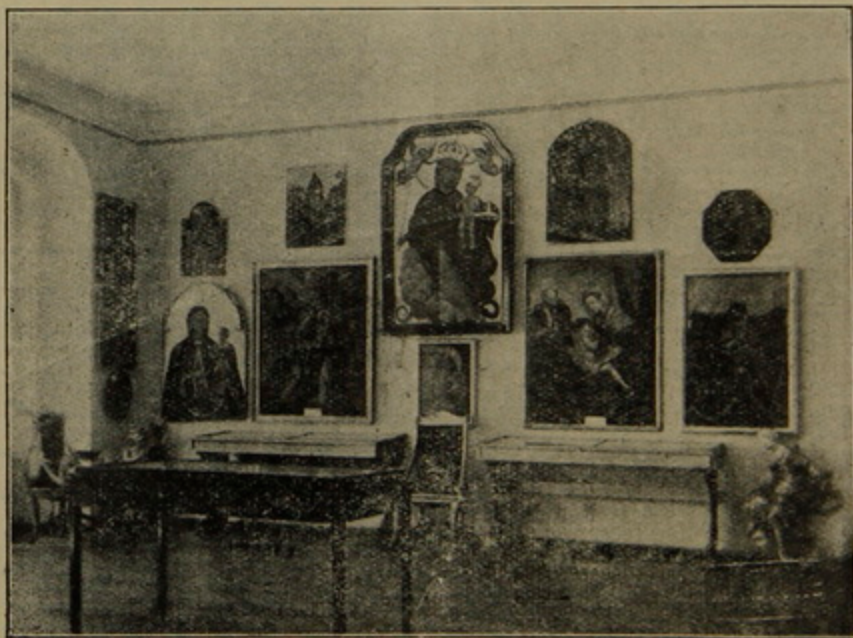
Առաջին բաժնին մէջ ցուցադրուած առարկաներուն վրայ անկեարկ մը նետելը կը բաւէր նկատելու համար որ տոնոք հոռմէական — կաթոլիկ պաշտամունքէն ու արեւմտեան արուեստէն ազդուած արտադրութիւններ են:

Բազմաթիւ սկիզներ, մասնատուփեր, խաչեր, անօթներ, ևւն. մեծ մասամբ ԺԷ. եւ ԺԸ. դարերու գործեր, հայկական ոչ մէկ բնորոշ գիծ չեն պարունակեր, բայց ի հայաստան արձանագրութիւններէն եւ ազգայն սուրբերու (Գրիգոր Լուսաւորիչ եւ Վարդան) դիմանկարներէն: Արտադրութիւններ են Լվովի ոսկերչութեան, որուն ամենէն հռչակաւոր վարպետներն էին Հայերը: Պատարագային

Հանդերձներ, նախորդականներ, լայնախորտներ մայ եկեղեցւոյն միանալէն յետոյ (1630) : Ինչ
եւ շուրջառներ իրենց ձեւերով չեն տարբերիր որ ատոնց մէջ Արեւելքը կը յիշեցնէ, Համբա-
լատին եկեղեցւոյ նմանօրինակ Հանդերձներէն, լաւոր հիւսուածներն են, ոսկիով ու արծաթով
եւ ամենքն ալ յօրինուած են Լեհահայոց Հոռ- յօրինուած կերպաններ, Պարսկաստանէն եւ

Պատկեր 8.- Շարլ Միֆուլիի (Կարապետ Մի-
ֆայլիեան :) կենդանագիրը

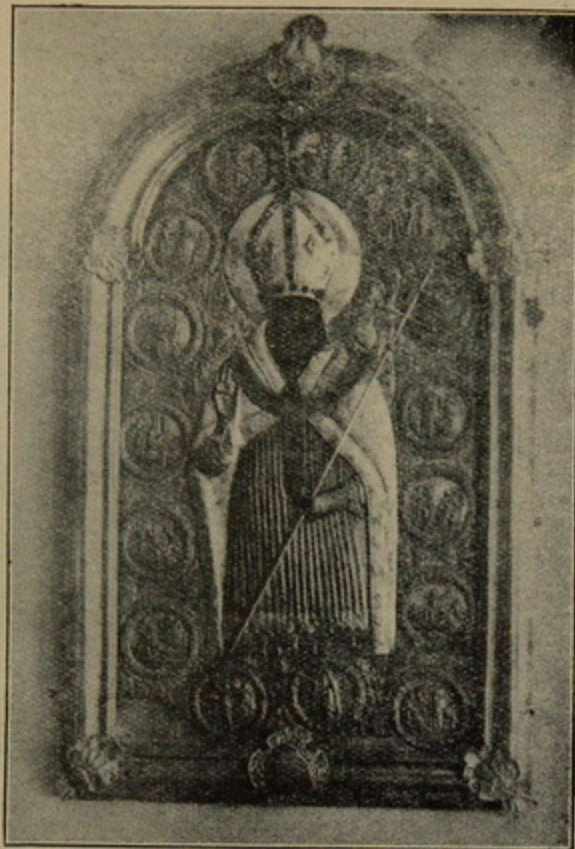

Պատկեր 9.- Լվովի հայ արուեստի ցուցահալ.-
դէսի մէկ հատուածը. կրօնական նկարներ :

Պատկեր 10. — Ս. Երրորդութեան նկարը
Թուրքիայէն եկած, եւ որոնցմով այս հանդերձ-
ները յօրինած են:

Արեւելեան հիւսուածները, ինչպէս արդէն
յայտնի է մեզի, զլիաւորապէս Հայոց ձեռքով
է որ Լեհաստան բերուած են, եւ ատոնք իրենց
առեւտրական գործունէութեան մէջ ամենակա-
րեւոր տեղը կը զբաւէին: Այդ արեւելեան հիւս-
ուածներու ազդեցութեան տակ, ժամանակնե-
րու ընթացքին՝ կազմուեցաւ լեհական հիւս-
ուածներու մասնաւոր տիպ մը, մասնաւոր լե-
հական հոյակապ գօտիներ որ լեհ ազնուակա-
նութեան ազգային զգեստաւորման մաս կը
կազմէին: Այդ գօտիները Լեհահայոց պատա-
րագային հանդերձներուն ալ ծառայեցին. ցու-
ցադրուած չուրջաւորներն մին լեհական այդ
սովորութիւնն ի յայտ կը բերէ, ցոյց տալով
նաեւ լեհական միջավայրի սովորութեանց իւ-

Պատկեր 11. — Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ
Լեհահայ գործ ժէ. դարու

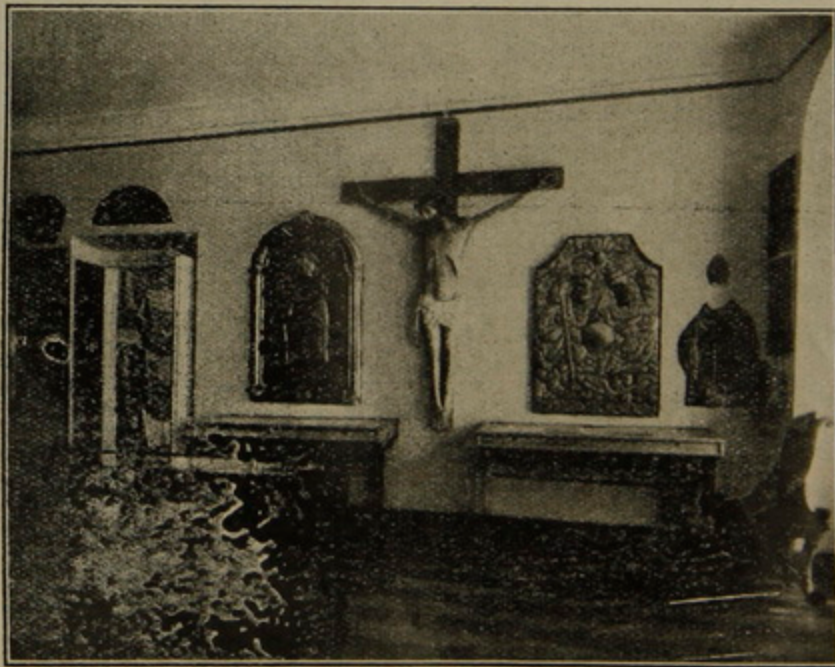
րացումը Հայոց կողմէ:

Պատմական կենդանագիրներու շա-
բը պատկերազարդում մըն է Լեհաս-
տանի մէջ Հայ եկեղեցւոյ պատմութեան՝ անոր
Հոռոմէական եկեղեցւոյն յարեւելքի վեր (1630 :
Հոն կը գտնենք կենդանագիրները Լվովի արք-
եպիսկոպոսներուն, թուով տասնմէկ: Ատոնք
են Նիկոլ Թորոսովիչ (1630-1681) որուն գոր-
ծը եղաւ Հոռոմայ եկեղեցւոյն հետ միացումը,
Վարդան Յովնանեան, (1686-1715) արքեպիս-
կոպոսական թեմին եւ Լեհաստանի մէջ Հայ
կաթոլիկ ծէսին կազմակերպիչը, Ժան Թօպի
Աւետարանովիչ (1715-1751) եւ Ժաք Սթե-
ֆան Աւետարանովիչ (1752-1783), երկուքն ու
զաւակները Լվովի ազնուատոհմ գերդաստանի
մը, եւ որ արժանիքն ունեցան 1712ին եւ 1778ին
հրդեհներով քանդուած Մայր - եկեղեցին վե-

բաշինելու, ժաք Վալերիէն Թումանովիչ (1832-1838), Կրեկուար Միշէլ Շլմանովիչ (1783-1798), ժան - ժաք Սլմանովիչ (1801 - (1839-1875), Կրեկուար Ժօզէֆ Ռոմաշքան 1816), Կալէթան Աւերսթին Վարդերեսիկովիչ (1876-1881), Իսաաք Նիքոլա Իսաաքովիչ (1820-1831), Սամուէլ Սիբիլ Սլմանովիչ (1882-1901), Լեհաստանի ամենէն հռչակաւոր

Պատկեր 12.- Ս. Հովսիսիմէի նկարը

Պատկեր 13.- Լվովի Լեհահայ արուեստի ցուցահանդէսին մէկ հատուածը -
 Բանդակեալ գործեր.

եկեղեցական բաժանարար, «Սուրբերան» անունով : Կենդանագիրները Լեհաստանի ամենէն համբաւուր ազնուականներուն Պերնաթովիչ եւ Մուրատովիչ գերդաստաններէն, որոնք ԺԷ. եւ ԺԸ. դարու լեհական պատմութեան մէջ ծանօթ են, կը լրացնեն այդ շարքը (պատկեր 3) :

Ասոնց մէջ մեր ուշադրութիւն կը գրաւէ Քրիսթոֆ Աւետիք Պերնաթովիչ ազնուատոհմ Հայր, Լեհաստանի թագաւորին քարտուղար, որ Լվովի պատմութեան մէջ լաւ անուն մը ձը-

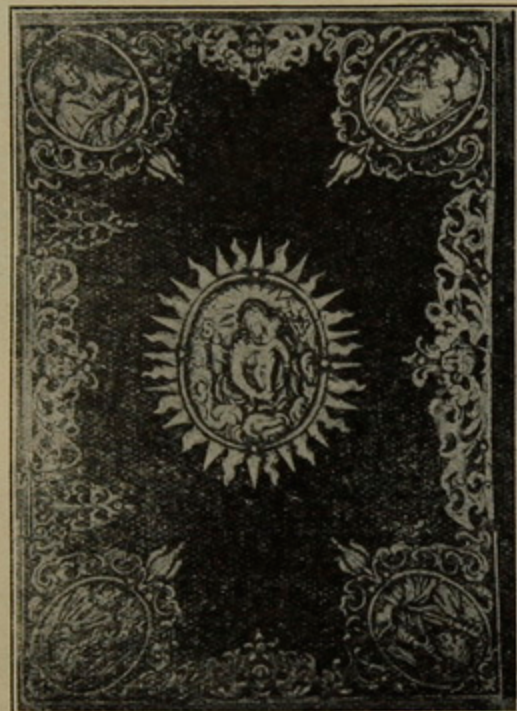
րելու, հարցուց Արքունիքի ներկայացուցչին թէ ի՞նչ դրամով պէտք է այդ դամարը յանձնէ, ոսկիով, արծաթով թէ պղինձով : — «Թէ՛ ոսկիով թէ՛ արծաթով, թէ՛ պղինձով» պատասխան տալու : Պերնաթովիչ այն ատեն թագաւորի պատուիրակին յանձնեց երեք անգամ հարիւր թալեր, հարիւր թալեր ոսկիով, հարիւր թալեր արծաթով եւ հարիւր թալեր պղինձով (պատկեր 4) :

Շատ չափեկան են իբր նկարչական յիշատակարան հայկական դազադներէ հանուած

Պատկեր 14. — 1198 թուի աւետարանին կողմը (կոնակը) . Լվովի ոսկերչական գործ, ԺԷ. դարու առաջին կէս :

դած է : Մանրավիպական պատմութիւնը մեզի պահպանած է յիշատակ մը անոր անասման հարստութենէն եւ ազնիւ հաւատարմութենէն : Կը պատմեն թէ Լեհաց թագաւորը այդ հարուստ ազնուականէն խնդրած է իրեն հազար թալէր փոխ տայ պետութեան ամենէն ստիպողական ծախքերը գոցելու համար : Պերնաթովիչ, պատրաստ թագաւորին ուզածը կատա-

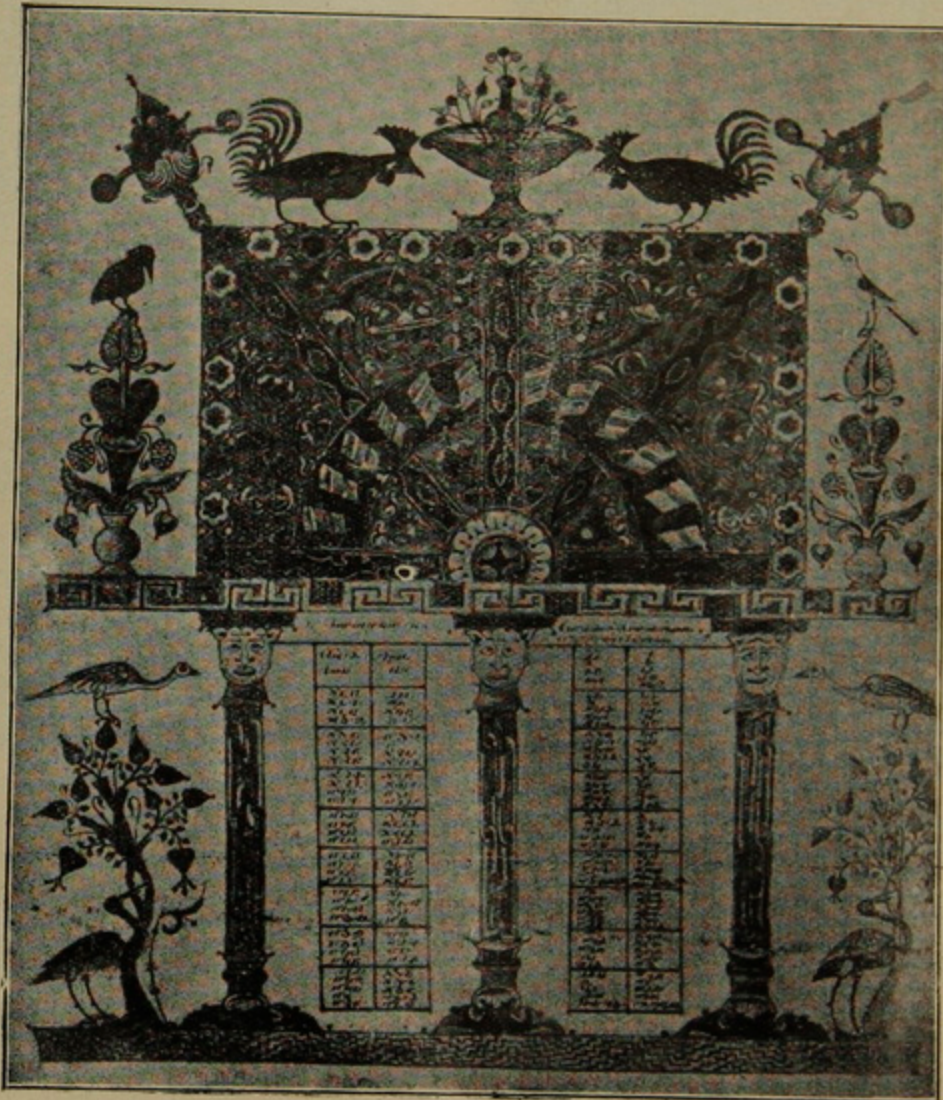

Պատկեր 15. — 1198 թուի աւետարանին կողմը (նակատը) . Լվովի ոսկերչական գործ, ԺԷ դարու առաջին կէս :

կենդանագիրները, հաւանօրէն ԺԷ. դարէն եւ որ կը ներկայացնեն կին մը (պատկեր 5) եւ այդ մը (պատկեր 6) որոնց ով ըլլալն յայտնի չէ :

Կենդանագիրներու շարքին մէջ մասնաւոր ուշադրութեան արժանի են Լվովի հայ Բենեդիկտեան կրօնաւորուհիներու վանքին արքամայրերուն դիմանկարները, թուով ինը,

Այդ կենդանագիրներուն հնագոյնը, վարեն աղջկանց նախնական վարժարան մը, որուն 1928ին աւելցուցին երկրորդական կըրթութեան վարժարան մը: Լվովի մօտ, Փասիէ-քիի մէջ, բենեդիկտեան կրօնականները ունին ազարակ մը, ուր կը գտնուի նաեւ Ս. Աստուածածնի հայկական մատուռ մը:

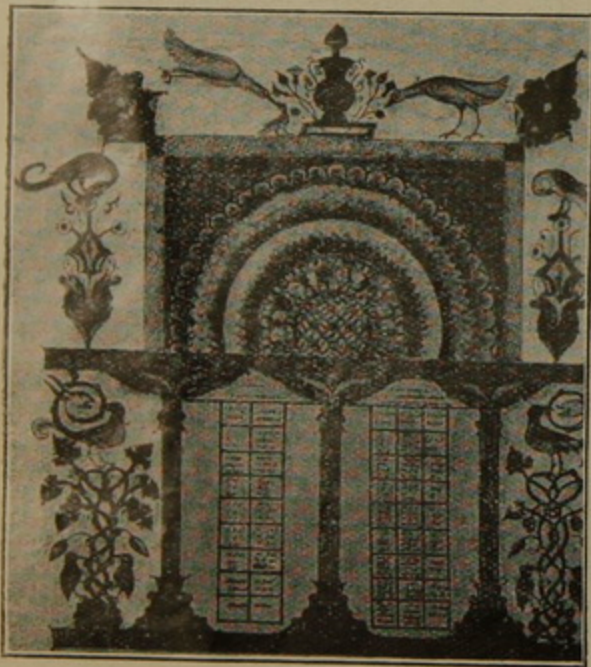
Պատկեր 16.— 1198ին գրուած Աւետարանի խորանագարդ մը

տակել նաեւ թէ Լեհաստանի մէջ գտնուող Հայ բենեդիկտեան կրօնականներու այդ միակ լանքը Լվովի մէջ հիմնուեցաւ 1680ին եւ հաստատուեցաւ Մայր – Եկեղեցւոյն մօտերը, ուր կը մնայ մինչեւ ցարդ: Հայ կաթողիկ բենեդիկտեան մայրապետները 1785էն ի վեր հոն կը

Հոս չեմ կրնար ցուցադրուած բոլոր կենդանագիրներու նկարագրութիւնն ընել: Կ'ուզեմ միայն յիշատակել նաեւ սակայն զիմանրկարը Շարլ Միքուլիի (պատկեր 8), պատուական դաշնակա՛տը, մանկավարժ, երգայա՛րդար, Ֆրետերիք Շօփէնի հոշակաւոր աշակեր-

տը, — զիմանկար որ զործն է ժԹ. դարու լեհ
մեծարժէք նկարիչ Ֆրանսուա Թեփայլի:

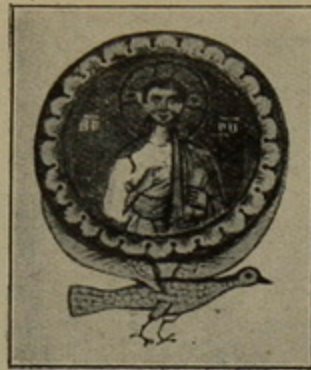
Կրօնական նկարները, Լվովի Հայոց ջերմ
մեծանդու թիւնը վկայող առարկաներ, լեհա-
հայ միջավայրին մէջ արեւմտեան եւ արեւել-
եան ազդեցութեանց իրերաթափանցման պեր-
ճախօս ապացոյցներ են: Այդ նկարները (պատ-
կեր 9), որ ժամանակագրական կարգով
գտնուած են, լաւագոյն կերպով ցոյց
կուտան Լեհաստանի Հայոց աստիճանական
հետաքննման Արեւելքէն եւ մօտեցումը Արեւմ-
տեան արուեստին: Արեւելեան արուեստի ինք-
նատիւ գծերը հող կ'երեւան միայն հայկական
վերադարձիկները եւ նկարներուն արծաթեայ
տախտակներով դարդաւորման մէջ: Բոլոր նը-
կարները հաւանօրէն Լվովի տեղական արուես-
տի զործեր են, եւ իրենց մէջ կը միացնեն բի-
զանդական տարրեր Արեւմուտքի՝ մանաւանդ
Բուսլիս տարրերու հետ:

Պատկեր 17. — Խորանագարդ մը 1198 թուի
աւետարանէն:

Առաջին նկարը՝ ձախ կողմի (պատկեր 9)
Նաղովիկէցի Ս. Աստուածածինն է: Ըստ աւան-
դութեան, 1424ին յօրինուած զործ մըն է: Իր

արծաթ զգեստներէն եթէ զինք մերկացնենք
նկարը իր այժմեան վիճակին մէջ՝ աւերակ մըն
է լոկ, իր նախնական ձեւը աւերակուած է ետ-
քէն աւելցուած նկարումներով. Աստուածա-
ծնի եւ Յիսուս Մանուկին զէմքերէն՝ զուշակէլ

Պատկեր 18. — 1198ի աւետարանէն
զարդանկար մը:

միայն կարելի է նախնական նկարին բիւզան-
դական ոճը: Այդ ոճին կը մօտենայ 1534ին
նկարուած Տիրամօր պատկերը, վարը՝ մէջտե-
ղը, (պատկեր 9): Ասոր վերեւ, Տիրամայրը,
Յիսուս Մանուկին հետ եւ հրեշտակներուն որ
անոր թաղը կը բռնեն, բիւզանդական նկար-
չութենէն սերած հոսմէական տիպը կը ներկա-
յացնէ: Հրեշտակներուն բռնած ժապաւէննե-
րուն հայերէն վերադարձիկներն են միայն
որ այդ նկարին լեհահայոց արուեստագիտա-
կան մշակոյթին պատկանիլը ցոյց կուտան:
Նոյնպէս, միւս նկարներն ալ (պատկեր 9):
Ս. Անտոն ձգնաւորը, Ս. Քրիստափոր, Ս.
Երրորդութիւն, Սուրբ Ընտանիքը, եւն. նմա-
նօրինակ մանրամասնութիւններով միայն կապ-
ուած են Լեհաստանի Հայոց: Պէտք է յիշատա-
կել նաեւ հրաշագործ սրտակերը Ս. Գրիգոր
Լուսաւորչի, որ ԺԷ. դարէն է, եւ Ս. Երրորդ-
դութեան նկարը (պատկեր 10), երկուքն ալ
արծաթէ տախտակներով ծածկուած եւ ուր
նկարչութեան արեւելեան ոճը ի յայտ կուգայ,
Ս. Գրիգորի զէմքը շրջապատուած է արծա-
թաքանդակ մետաղեաններով (պատկեր (11)),
Սուրբ Հայրապետին կեանքէն հրաշապատում

տեսարաններ ներկայացնող: Արժաթէ զգեստ-
 Իերը, ճոխարար զարդաքանդակուած, որ կը
 ծածկեն Ս. Երրորդութեան նկարը (պատկեր
 10), իրենց սճով Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի նը-
 կարին կը մօտենան:

Պատկեր 19.— 1198 թուի աւետարան, Ս. Ղազար

Միւս կրօնական նկարներուն մէջ, յիշա-
 տակութեան արժանի է Սրբուհի Հովսիփէ
 մարտիրոսուհւոյն պատկերը (պատկեր 12) ու
 հետաքրքրական է նկարին վրայ գրուած մե-
 տաքսէ կցիկներով:

Կրօնական քանդակագործութիւնը, որուն
 նրժուշները կը տեսնուին արժանաւոր զուգեակ
 մը կը կազմէ նկարչութեան: Հոս պէտք է մաս-
 նաւորապէս յիշատակել Ժէ. գարու մեծ խաչե-
 լութիւնը (պատկեր 13), որ Լճովի բենեդիկտեան
 կրօնաւորութիւններուն կը պատկանի, զիայտը վի-
 րայ նկարուած է քանդակուած խաչելութեան
 հատակաստրները, ԺԸ. գարու գործ էր

առնելով կը պատկանէր Լճովի հայկական
 հիւանդանոցին, ինչպէս և Սուրբ Հաղորդու-
 թեան նշանաւոր խորհրդանշական շարագրու-
 թիւնը:

Մինչդեռ կերպարուեստական յիշատակա-

Պատկեր 20.— 1198 թուի աւետարան, Ս. Յով-
 հաննէս աւետարանիչ եւ Պրոխորոն:

րանները Լեհաստաց նկարչութեան և քանդա-
 կագործութեան մէջ լեհական և ընդհանրապէս
 արեւմտեան տարրերուն թափանցումը կ'ապա-
 նուցանեն, զրաւոր յիշատակարանները, մաս-
 նաւորապէս նկարագրուած ձեռագիրները,
 իրենց պատկերագրական արուեստին ինքնա-
 տպութիւնը և պահպանողական ուժը կը վկա-
 յեն: Ձեռագիրներու նկարագորդման այս հայ-
 կական անմասն արուեստին ամենէն թանկագին
 յիշատակարանը, 1198ին գրուած համբաւաւոր
 Աւետարանն է, որ կը պատկանի Լճովի հայ-
 կաթողիկ Արքեպիսկոպոսարանին: Ան գրուած

և նկարադարդուած է Գրիգոր անունով մէկու
մը ձեռքով, հայկական կիլիկիոյ Լեւոն Ա. թա-
ղաւորին օրով, Սկեւոայի վանքին մէջ: Այդ
Աւետարանին կողքը, մութ կեռասագոյն թաւ-
շով, ոսկեղօծ արծաթէ քանդակազարդերով

Պատկեր 21. — Լվովի աւետարան (1634) Ս. Յ. Լվովի
համնէս աւետարանիչ եւ Պրոխորով

(պատկեր 14, 15), ապահովապէս ժէ. դար-
պործ է, քանդակները Լվովի այդ թուականի
ոսկերչութեան յատկանշական ոճն ունին:

Սկեւոայի հոշակաւոր աւետարանը բնաւ
օրինակ մը կը ներկայացնէ միջնադարեան ման-
րանկարչութեան հայկական ոճին, որ կը
յայտնուի խորանազարդերուն մէջ, որոնք ճար-
տարապետական ձեւեր կը նմանցնեն (պատկեր
16, 17, 18, 19), ինչպէս եւ ուրիշ զարդանկարնե-
րու մէջ, մերթ դիմադատկերային, մերթ գուռ
զարդական, ու յաճախ ձեռագրին լուսանցքնե-
րուն մէջ դրուած:

Լվովի ուրիշ նկարադարդ ձեռագիրներ,

թէ եւ բազմաթիւ ու շատ թանկագին, չեն հա-
ւասարիր այդ անզուգական Աւետարանին, ո՛չ
Իրենց հնութեամբ, ո՛չ իրենց արուեստագի-
տական արժէքով: Մեծ մասամբ կը վերաբե-
րին Լվովի Համալսարանին ձեռագիրներու հա-
ւաքածուին եւ հայ Արքեպիսկոպոսարանի մա-
տենադարանին, եւ ժ. Գ. ու ժ. Դ. դարու գործեր
են: Ազօթագրքեր են, սաղմոսարաններ, չա-
րակնոցներ, Ժամագիրքեր եւ աւետարաններ,
տաղարաններ եւ սուրբերու վարքեր, եւն.: Այդ
բոլոր ձեռագիրներուն մէջ ուշադրաւ են նկա-
րաւոր գլխատառերը եւ բնագրին լուսանցքնե-
րուն մէջ դրուած զարդապատկերները, որ կը
ներկայացնեն ցնորական կերպարանքներ թը-
ռուններու եւ զանազան ստասպելական անա-
ւուններու: Այդ զարդարուստական մօթիք-
ները բնականապէս աւելի ինքնատիւ են քան
սուրբերու կեանքէն տեսարանները, բիւզան-
դական նախատիւններու հետեւողութեամբ
նկարուած:

Այդ ձեռագիրներուն մէջ պէտք է յիշատա-
կել մանաւանդ երկու աւետարաններ, գրուած
և նկարադարդուած Լեհաստանի մէջ, մին՝
Չամոսց (արեւելեան Լեհաստան) 1603ին, մի-
ւր Լվով 1634ին (պատկեր 21, 22): Կայ նաեւ
շատ հետաքրքրական ձեռագիր մը, որ կը պա-
րունակէ սուրբերու կենսագրութեանց հաւա-
քածու մը, լեհական լեզուով եւ հայ տառերով
գրուած:

Շնորհիւ այն մանրակրկիտ հետախուզու-
թիւններուն զոր կատարեց Յուցահանդէսին
Գործադիր Մարմինը, զանձարաններուն ու դի-
ւանատուններուն մէջ (մանաւանդ Լվովի Հայ
Արքեպիսկոպոսարանին), գտնուեցան ձեռա-
գիրներ որ պատմական մեծ արժէքով տոքիւ-
մաններ են եւ որոնց գոյութիւնը ոչ մէկուն
ճանօթ էր ցարդ: Յուցահանդէսին կարեւորու-
թիւնը այդ գիտերուն մէջ է մանաւանդ որ կը
կայանայ: Ատիկա արդէն արդարօրէն զնա-
հատուեցաւ լեհ ու հայ գիտուններուն կողմէ:
Արուեստի հանրաճանօթ պատմագէտ Հ. Ներ-
սէս Ակինեանը, անդամ Վիեննայի Միթթարեան

Միաբանութիւն, հեղինակ Սկեւոյի Աւետարանին նուիրուած մենագրութեան, իր ներկայութեամբ պատուեց Յուցահանդէսին բացումը որ տեղի ունեցաւ 1932 յունիս 19ին եւ երեք շաբաթ լվով մնաց նոր ուսումնասիրութիւններ քննելու համար։ Լեհ պատմաբաններն ալ իրենց կողմէ սկսան ուսումնասիրութիւններ կատարել։

Յուցահանդէսին շատ կարեւոր մէկ բաժինը կը կազմէին մագաղաթէ վկայականներ որոնց հնագոյնը 1367 թուականը կը կրէ։ Ատոնք են՝ Լեհաստանի Հայոց օրինագիրքը, Լվովի եւ Սթանիսլաւովի Հայկական սահմանադրութեան վաւերաթուղթերը, ծննդեան վկայականները, կահացուցականները, ինքնագիր թղթեր, կտակներ, միաբանութեանց տոքիմաններ, եւն։ Չենք տարակուսիր որ այս տոքիմաններու ուսումնասիրութիւնը նոր մանրամասնութիւններ պիտի աւելցնէ Լեհաստանի Հայոց պատմութեան։

Յուցագրուած ուրիշ ատարկաներու մէջ, ինչպէս հին կարասիներ, եւն. մասնաւոր յիշատակութեան մը արժանի են հայկական դէնքերը մանաւանդ երեք ոսկեզօծ թուրերը, արծաթով ճոխացած եւ ոսկեթել հիւսկէններով պարզարուած։ Ատոնց երախտակայներն ու պատկանները ծածկուած են քեմուխտով կամ սեւ շղարշով։ Անոնցմէ մին կը կրէ ոսկեքանդակ հայերէն վերատառութիւն մը, այդ թուրին տիրոջ անունը, «Աբիստակէս», եւ 1140 թուականը (Քրիստոսի թուականին 1691 տարին)։ Այդ հետաքրքրական ու թանկագին յիշատակարանները այդ տեսակի միակններն են որ կը դնուին Լեհաստանի մէջ (պատկեր 23)։

Վերջացնելու համար Լվովի Յուցահանդէսին այս հակիրճ նկարագրութիւնը, պէտք է յիշել նաեւ Դ. եւ Ե. բաժինները։ Դ. բաժինը կը պարունակէ լամենէն կարեւոր գրքերը, գրքոյկները, բանաստեղծութիւններն ու պարբերականները՝ ԺԹ. դարուն գրուած Լեհահայոց մասին եւ կամ հայ ծագմամբ լեհ հեղինակներէ շարագրուած, ինչպէս եւ նիւթեզէնները որ

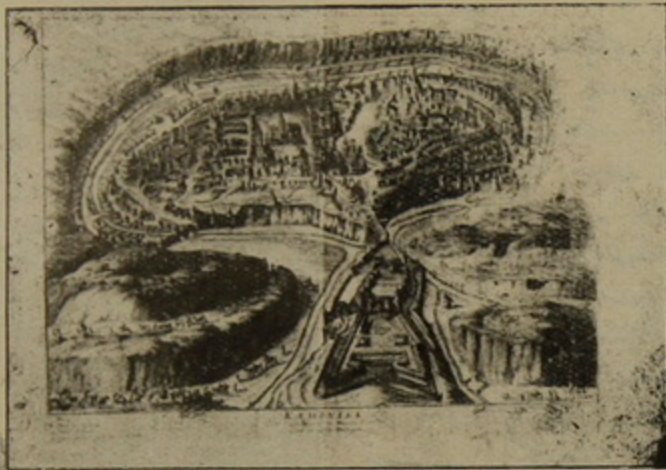
Պատկեր 22.— Լվովի աւետարան (1634) .

Քրիստոս իր գահուն վրայ

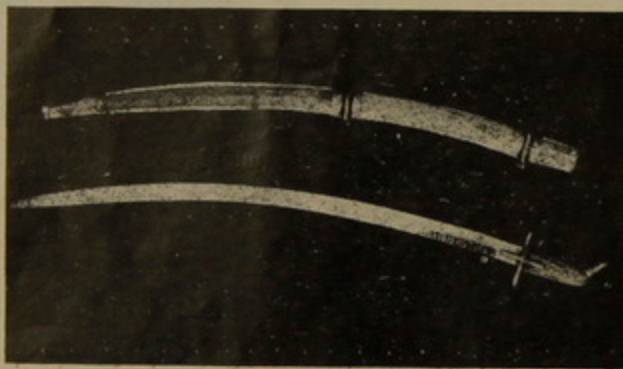
կապ ունին այն դերին հետ զոր Հայեր կատարած են մերօրեայ լեհ երաժշտութեան մէջ։ Երեք անուններ հոտ աչքի կը պարնեն, Ժօղէֆ Նիքորովիչ, երգահանը այն հռչակագոր Քօրալին, որուն եղանակը, սղբերգական արտայայտութեամբ մը լեցուն, Քօրնէլ Ույեյսքի լեհ բանաստեղծին ներշնչած է «Ձաւմիս փօժարով» երգը (հրդճներու լոյսով) որ անմիջապէս լեհական ազգային երգերէն մին դարձաւ, — Քարոլ Անդրէիվիչ, հեղինակ շատ մը կրօնական երգերու, որոնք՝ շնորհիւ իրենց միամտութեան եւ անկեղծութեան՝ ժողովրդական երգեր դարձած են եւ ամբողջ Լեհաստանի մէջ տարած-

ուած ՝ Քարոլ Միքուլի, (պատկեր 9) որ Երա-
ժշտական մշակոյթին Երախտաւորներէն մէկն
է մանաւանդ Ֆրեստերիք Շոփէնի գործերու ամ-
բողջական հաւաքածուն իր հրատարակու-
թեամբ :

(պատկեր 24), որ ատենով հայկական մեծ-
դոյն կեդրոնն եղած է Լվովէն յետոյ եւ հրա-
շակաւոր դարձած է իր ատանձնաշնորհումներով
եւ իր եկեղեցիով ուր կը գտնուէր Ս. Աստուա-
ծածնի հրաշագործ պատկեր մը ՝ Քուլթը հայ

Պատկեր 23. ՝ Քամենիէց քաղաքի եղևո-
պատկերը :

Պատկեր 24. ՝ Լվովի ցուցահանդէս Լեհահայ
հին սուր մը եւ իր պատեանը :

Բազմաթիւ ուրուագիծները, գծագրու-
թիւնները, յատակագիծներն եւ լուսանկարնե-
րը որ Ե. րաժինը կը կազմեն, ունին նոյնպէս՝
մեծ մասամբ պատմական մեծ կարեւորութիւն :
Անոնց մէջ կը գտնենք ի միջի այլոց՝ մէկէ ա-
ւելի պատկերներ Քամիէնից Փօտուքիի

դիւղին յատակագիծը՝ 1781 թուականով, ՝ շատ
մը յատակագիծներ եւ լուսանկարներ հայ եկե-
ղեցիներու, որ կը գտնուին Լեհաստանի, ինչ-
պէս եւ Փօտուքի մէջ, որ այսօր սովիէթա-
ւան Ուքրաինային կը պատկանի, եւն. : Այդ
րաժինին մէջ կը գտնուին պատկերները շատ

մը առարկաներու որ անհետացած են եւ որոնց պատմական յիշատակը միայն պահուած է . . . :

Հայ պատմական ստալինցուցանողէսր Լեհաստանի մէջ, պիտի ունենայ, վստահ ենք, զեղեցիկ արդիւնքներ: Յիշատակարանները զոր ան համախմբեց, անշուշտ հիմքը պիտի կաղմեն հայկական քանգարանի մը՝ Լվովի մէջ, որ մեծահամբաւ Մայր - Եկեղեցւոյն արժանաւոր յրացուցիչը պիտի ըլլայ: Եւ անշուշտ ան պիտի նոր թափ մը տայ Լեհաստանի մէջ Հայոց կա-

տարած դերին վերաբերեալ պատմական ուսումնասիրութեանց: Ատիկա մեծագոյն վարձատրութիւնը պիտի ըլլար Յուցահանդէսը կազմակերպող Քոմիթէին, մանաւանդ անոր անխոնջ նախագահին, Լվովի քաղաքապետական զիւանաւորան տնօրէն Պ. Ալեքսանդր Հոլովսքիին համար, որ այդ Յուցահանդէսին հոգին եղաւ:

ՊՐՈՆԻՍԼԱՎԱ ՎՈՒՅՁԻՔ ՔԷՓՓՐԻԻԼԵԱՆ

Լվով, 17 սեպտ. 1932